

GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİNDE BATI KÖKENLİ BAZI SIFATLAR

Hamza Zülfikar

■ İnceleme konusu olarak seçtiğimiz kökeni yabancı sıfatlar, tarih boyunca önceleri Arapçadan, Farsçadan daha sonra sırasıyla İtalyancadan, Fransızcadan ve son olarak İngilizceden Türkçeye geçmiştir. Türkçe, bu dillerden yalnızca kelime değil sıfat ve ad yapmaya elverişli ekler de almıştır. Bu yazıda son ekleri başka bir yazı konusu olarak ayırıp sıfat yapmaya yarayan ön ekler ve örnekler üzerinde durmaya çalışalım.

“*bila-*” ön ekini ve *-at*, son ekini, Arapçadan (*bilaistisna*, *mevzuat*), na-ön eki ile *-sitan* son ekini (*nahoş*, *gülistan*) Farsçadan almışız. Örnek olarak verdiğimiz bu tür ön ve son eklerle yapılmış kelimelerin sayısı binlerle ifade edilir. Arapça kökenli sıfat yapmaya yarayan *î* nispet eki bunların arasında en geniş yeri işgal eder. Cumhuriyet tarihi boyunca başta Türk Dil Kurumu olmak üzere Türkçeye gönül vermiş kimseler, özellikle kökeni Arapça, Farsça olan kelimelere ve eklere birer Türkçe karşılık bulmakla meşgul olmuş, yıllar bu çalışmalarla geçmiş ve sonuçta doyurucu olmamakla birlikte Doğu kökenli olanlarda belli bir noktaya gelinmiştir. Yayın işlerinde *itibari sayfa sayısı* geçerdi. *İtibari* sıfatı için 1959 yılında Türk Dil Kurumunca karşılık olarak *saymaca* önerilmiş ve bu öneri *Türkçe Sözlük*'te de yer almıştır. Arapça kökenli bu tür kelimeler genel olarak Türkçeye *itibar* (ad), *itibari* (sıfat) ve *itibaren* (zarf) biçiminde geçmiştir. Bunlardan *itibar* (*saygınlık*) için *saymak* fiili kullanılmış, *itibari* için de aynı kökten *saymaca* sözü kabul görmüş. Ancak *itibaren* zarfında *saymak* fiil köküne başvurulmamış, *-den başlayarak*, *-den sonra* ile karşılanmıştır. Sözlüklerden bu üçlü biçimlerin Türkçe karşılıklarını ele alıp incelemek ayrı bir çalışma konusudur. Bu etkinlikler içinde çeşitli tutarsızlıklar da olmuş; *tecrübi/deneysel*, *hususî/özel*, *umumi/genel* örneklerinde olduğu gibi yerini Türkçe karşılığına bırakanlar olduğu gibi *insani*, *cebrî*, *askerî*, *mesleki*, *ticari*, *fennî*, *itiyadi* (*itiyadi suçlar*) örneklerinde

olduğu gibi birçokları bugün de dilde korunmuştur. Bu duruma bakıp denebilir ki Türkçelerine yöneldiğinde ilkeler beklenen şekilde tespit edilememiştir. Bugün kanun ve yönetmelik maddelerinde *mahsup, infaz, ihbar, intihar, ihmal, sahte, müsadere, müebbet, tehdit, sadakat, tabir, teşvik* gibi kökeni yabancı pek çok sıfat var. Bunlara da toplu olarak bakılmamıştır. Ayrıca *kanuni/yasal, şahsi/kişisel (şahsi menfaat), ulusal/millî (millî güvenlik)* örneklerinde olduğu gibi dilde bu sıfatların birçoğu bugün birlikte yaşamaktadır. Gözlemlerimize göre *cinsî*'den, *kastî*'den çok günümüzde *cinsel, kasıtlı* öne çıkmıştır, kök korunmuş. *Maddesel, maddi* sıfatının karşılığı olmuş ancak *maddi menfaat* örneğinde olduğu gibi *maddi* varlığını korumuştur. Çalışmalar istikrarlı bir biçimde yürütülmemiş, el değiştirmiştir. Kanun dilinde *idari* sıfatı *idari para cezası, idari yaptırım* örneklerinde yaşatılmaktadır.

Arapça kökenli *mağdur, muzdarip, mazlum* bu konuda ilgi çekici birer sıfattır. *mMğdura, muzdaripler, mazlunun ahi* örneklerinde olduğu gibi sıfatlar ad olarak kullanılmıştır. Doğu kökenli bu tür örnekler ayrıca araştırılmaya değer. Türk Ceza Kanunu'nun 102. maddesinde *mağdur* sıfatı "...*mağdurun beden veya ruh sağlığının bozulması...*" diye devam eden cümlede *mağdur* ad olarak kullanılmıştır. *Merhum, müsrif, muhtar* da bu tür kelimeler arasına girer. *Merhumun hayattayken..., müsrifin biridir, köyün idaresinde sorumlu muhtar...* Belirtilen bu duruma göre *Türkçe Sözlük* çalışmalarında bu tür sıfatları ad olarak kullanılabileceği dikkate alınmalı ve maddeler bu bakımdan gözden geçirilmelidir.

Yabancı kökenli sıfat örnekleri arasında özellikle hukuk dilinde *hükmi* karşılığı *tüzel ve hükmi şahıs, hükmi şahsiyet* terimleri *tüzel kişi, tüzel kişilik* biçiminde geçmektedir. *Tüzel, tüzük* terimlerini gündeme getirip birer konu olarak işlemediğimiz, kökenleri, yapıları, anlamları üzerinde yeterince durmadığımız için Türk Ceza Kanunu'nda da geçen yabancı kökenli sıfatlar ve onların Türkçe karşılıkları net olarak zihinlere yerleşmiyor. Öte yandan bu sıfatların kullanım sıklıklarına göre değerlendirilmesi ayrı bir çalışma konusudur. *Örgüt* ve bu kökten *örgütsel* sıfatı bir zamanlar "Türkçede -*güt* eki yoktur." diye eleştirilmişti. *Örgüt, örgütsel* şimdi kanun dilinde yerini almış, artık eleştiriye yer kalmamıştır.

Başta Anayasa olmak üzere şimdi kanun dilinde Türkçe özel olarak dikkat alınmalı ve Türk Dil Kurumu ile iş birliği kurulmalıdır.

Bazı örneklerini ele aldığımız Doğu kökenli sıfatlar ve bunlarla ilgili ekler geniş bir inceleme konusudur. Cumhuriyet tarihi boyunca bu alanda neler yapıldığı ve ne gibi sonuçlara ulaşıldığı, dilde kalan yabancı kökenli sıfatlar, yerlerini Türkçelerine bırakanlar, birlikte kullanımları devam edenler ayrı ayrı incelenmeye değer. Söz konusu sıfatlar üzerinde düzeltmeler yapılmadıkça yapıcı kurallı olmayan kelimeler ve özellikle terimler dilde kalıcı oluyor. Türkçenin kurallı bir dil olduğunu söyleyip övünürken, bunun gereğini de yerine getirmeliyiz.

Dönemini tamamlamış Doğu kökenli sıfatlar yanında bu dönemde gözler önünde Türkçeyi zorlayan Batı kökenli terimler ve onlarla ilgili ekler canlılığını koruyor. Yapılacak çalışmaların şimdi Batı kökenli sıfatlarla ilgili olmalıdır. Batı kökenli sıfatlar meselesi Doğu kökenli sıfatlardan çok daha farklı özelliklere sahip, içinde bulunduğumuz bu yıllarda bu kelime grubu canlı bir konu olarak karşımızda duruyor. Karşımızda duran başka bir durum ise şimdi *mini*, *maksi*, *mikro* kelimelerinin *makro düzeyde* örneğinde olduğu gibi Türkçe kelimelerin başına getirilmesi ve bu tür kullanımların dikkatlerden kaçmasıdır.

Batı kökenli sıfatları Türkçe olarak ifade etmek konusunda gösterilen çaba etkili olamamış, daha doğrusu bunların Türkçede giderek yayılması göz göre göre ihmal edilmiştir. Geçen 50-60 yıl içinde bilim, fen ve sanatta önü alınmayacak ölçüde Batı kökenli ek ve kelime sayısı artmış, dildeki yabancılaşmanın sınırı aşılmıştır. Çok kimse bu olumsuz gelişmeyi küreselleşme sayıp uygun bulmuş ve savunmuştur. Türkçesi yok diye gerekçe gösterenler de olmuş. Bazı örnekler ele alalım. *Statik* gibi bir sıfata bulunan *durağan*, *duruk* öne çıkamamıştır. *-ik* (*-ic*) son ekinin bulunduğu *sistematik* sıfatında ekin *-lı* ile *sistemli* biçiminde karşılanmasında Türkçenin bir kazancı olmamış, ancak buna rıza gösterilmiştir. Bu yapıdaki yüzlerce sıfattaki *-ik* ekinin *-lı* ile karşılanması söz konusu olamamıştır. *Sembol* için önerilmiş olan ve kısmen ilgi gören *simge* yanında *sembolik* sıfatı *simgesel* olarak sözlüklerde yerini almış ancak bu konularda duyarlı olmayanlar veya söz konusu karşılıkları reddedenler gene de *sembol* ve *sembolik* sıfatlarında karar kılmışlardır. Kullanıcıları bu tür aksaklıklar üzerinden yönlendirmekte, Türkçe bilincini yerleştirmekte, kamuoyu oluşturmakta aydınlar geç kalmışlardır. Fransızcadan dile giren *dinamik* bugün yaygın olarak kullanımda olan bir sıfattır. Hatta dilde *canlı dinamik* biçiminde ikilemeli olarak da geçmektedir. Bu kullanım gösteriyor ki *canlı* sıfatı gerektiğinde *dinamik* yerine geçebiliyor. Durum böyle olmakla birlikte *-ik* ekli *dinamik* ve karşıt anlamda *statik* örneklerini birlikte düşünmeliyiz. Batı kökenli sıfatlardan *aktif* üzerinde biraz daha fazla durulmuş, *etkin* sıfatının kullanım sıklığı artmış, bu sıfat günümüzde *etkin pişmanlık* biçiminde kanun dilinde yer almış, *etmek* yardımcı fiil köküne dayanan *etkin* dilde yerini bulmuş, artık yardımcı fiilden yapılmış diye eleştiriye gerek kalmamıştır. Buna benzer bir örnek de Türk Ceza Kanunu'nun 236. maddesinde geçen *edim* terimidir. Bu da *etmek* yardımcı fiilinden yapılmıştır. *Edim* terimi *etkin* gibi yayılmadı. “Borçlunun alacaklı karşısında yerine getirmekle yükümlü olduğu hareket biçimi” anlamındaki *edim* bir de *edim davası* biçiminde hukukta kullanılmıştır. Bununla birlikte *edim* teriminin hangi doğu kökenli kelimenin karşılığı olarak ileri sürüldüğü netlik kazanmadı. Ejder Yılmaz'ın hazırladığı *Hukuk Sözlüğü*'nde *edim* teriminin Osmanlı Türkçesindeki *ifa* ve *eda* karşılığı olduğu belirtilmiş ve eserde “borçlunun yerine getirmekle yükümlü olduğu hareket biçimi” diye bir tanımda bulunulmuştur. Verilen bu iki örnekte olduğu gibi türetilmiş Türkçe terimler üzerinde ayrıntılı olarak duramadık, kurallı olanları kuralsızlardan ayıramadık. Bilim, fen ve sanat dallarında terim söz-

lükleri hazırlayanlar Türk Dil Kurumu ile birlikte çalışmadıkça terimlerdeki dağınıklığın keyfiliğin önüne geçilemeyecektir.

Türkçe Sözlük'te *parametre* ve bunun sıfatı *parametrik* yer alır. *Parametre* için gösterilen karşılık *değişken*'dir. *Parametrik* içinse *parametrelili* biçiminde bir karşılık verilmemiş, anlaşılan *parametrik* için *değişkenli* uygun bulunmamış. Bu iki terim için Türk Dil Kurumunun yayını olan *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü*'ne baktığımızda *parametre*, *parametrik* bu iki terimden *parametrik* eserde yer almamış, *parametre* için *Türkçe Sözlük*'te olduğu gibi *değişken* karşılık olarak gösterilmiş, bu iki terimde yer alan *metre* ve sıfatı *metrik* dikkate alınmalıydı. *Metre* için *ölçer*, *metri* için *ölçüm* benimsenmiş birer karşılıktır. Gösterilen her karşılık, verilen her tanım ayrıntılı düşünmeyi gerektiriyor. *Türkçe Sözlük* çalışmalarında bulunmuş üyelerden biri olarak benim de sorumluluğum olduğunu düşündüğüm bu tabloda uzmanlaşmış (ihtisas) ve deneyim (tecrübe) sahibi olmak gerekiyor. Alanı Türk Dili ve Edebiyatı olan meslektaşların biraz da üzerinde durduğumuz bu konuya eğilmelerini, bu tür örnekleri ders konusu yapmalarını, sınıflarda, toplantılarda işlemelerini bekleriz.

Yıllar, teklif edilen Türkçe karşılıkların tartışmasıyla geçti. Önerilen Türkçe karşılıklar eleştirildi, aralarında kabul gören örnekler de oldu, bu konuda yayınlar da yapıldı. Eleştiriler daha çok Doğu kökenli kelimeler, terimler üzerinden yürütüldü. Günümüzde artık bu tartışmalar durdu. Şimdi Batı kökenli adlar, sıfatlar, ön ve son ekler Türkçe için tehdit oluşturmaya başlamıştır. Bu gelişmeden küçük bir bölüm ele alalım. Batı kökenli sıfat yapan *-ik* (*-ic*) son eki üzerinde duralım. Terimlerle ilgili yaptığım çalışmada bu eklin Türkçede, bilim, fen ve sanat terimleri arasında ne kadar sık kullanıldığına tanık oldum. Bu ekle yapılmış *aromatik*, *fosforik*, *metalik*, *sembolik*, *stilistik* ve *volkanik* örneklerini görünce daha geniş bir çalışma yapmak gerekli oldu. *Türkçe Sözlük*'ü, terim sözlüklerini, günlük gazeteleri taradım ve *-ik* eki ile kurulu örneklerin sayısının 350 civarında olduğunu gördüm. *Geometrik*, *klasik*, *politik*, *otomatik* ile başlayan bu akımın önü alınamamıştır. Şimdi *periyodik*, *sürelili* gibi karşılığı olanlar pek dikkate alınmamakta, Batı kökenli olanlar baskın çıkmaktadır. Derlediğim 350'den fazla kelimedenden küçük bir bölümü kelimelerin ilk harflerini esas alarak aşağıya aktaralım:

alfabetik, *Altayistik aerodinamik*, *agnostik*, *akademik*, *akrobatik*, *alerjik*, *ampirik*, *analitik*, *analjezik*, *analojik*, *atletik*, *antipatik*, *antitoksik*, *alegorik*, *astronomik*, *atmosferik*, *asimetrik*, *antitoksik*, *biyotik*, *bürokratik*, *dinamik*, *diyakronik*, *demokratik*, *diplomatik*, *elektronik*, *eliptik*, *egzotik*, *enerjik*, *endotermik*, *fotojenik*, *folklorik*, *foseptik*, *fanatik*, *geometrik*, *genetik*, *geometrik*, *higroskopik*, *higrometrik*, *hijyenik*, *hiyerarşik*, *ipotetik*, *iyonik*, *jeosismik*, *jeotermik*, *jeopolitik*, *kardiyo-lojik*, *karakteristik*, *kategorik*, *klasik*, *kozmetik*, *kinetik*, *kalkolitik*, *komik*, *konik*, *kronik*, *lirik*, *lenfatik*, *lojistik*, *lengüistik*, *manyetik*, *mekanik*, *metalik*, *medyatik*, *mekanik*, *metalürjik*, *metrik mikrofonik*, *milimetrik*, *medyatik*, *neolitik*, *neozoik*,

nörotik, otomatik, optik, organik, pediatrik, politik, pediatrik, parametrik, ritmik, robotik, radyofonik, romantik, spesifik, sentetik, sempatik, spastik, stilistik, topik, teleskopik, tematik, teokratik, volkanik vb.

Sıfat yapmaya yarayan *-ik (-ic)* ekli *alfabetik* karşılığı *abecesel, semptomatik* karşılığı *belirtiveren. asidik, asitli, asit özelliği taşıyan, bazlı, baz özelliği içeren* sözlerinden çok *semptomatik, asidik bazidik*, öne çıktı. *Alegorik* için *Türkçe Sözlük'te* gösterilen *yerinel* ilgi görmedi.

Bir bölümü terim niteliğinde olan bu terimlerden *atletik vücut, mikrofonik ses, klasik eser astronomik fiyat*, gibi sıfat tamlamalar da yapılmıştır.

Bu sıfatları ayrıca kök olarak almış ve *klasikleşmek, demokratikleşmek, fanatikleşmek* biçiminde fiiller türetmişiz. Bu uygulama yaygın olarak öteki Doğu ve Batı kökenli kelimelerde de yürütülmüştür.

Söz konusu ek bir de Türkçe kelimelere de getirilmiş: *dokunmatik, işkolik*. bk. *Türk Dili*, Sayı: 556, s. 328.

Tarayabildiğimiz, sayabildiğimiz kadarıyla *-ik (-ic)* eki ile dile girmiş kelime sayısı 350 civarındadır. Bunların arasında şimdi en sık kullanılan kelime *bankamatik*'tir. Ayrıca dilde seçmeci olanların *antipatik* yerine “*sevimsiz*” sözünü kullandıklarını görüyoruz.

Bu eke benzer gene sayıca fazla sıfat görevinde dilde başka Batı kökenli ekler de var. *Dekoratif, portatif, spekülatif, figüratif* örneklerindeki *-if* eki ile yapılmış terimleri başka bir yazıda konu edelim.

Tablo pek iç açıcı değildir. Bundan böyle çalışmalarımızı daha çok Batı dillerinden özellikle İngilizceden dile giren yabancı terimler üzerinde yoğunlaştırmalıyız.